ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2025/ № 4. 3-4

Termiz – 2025

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020-yil 19-oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 28.12.2025
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV,
iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:

Bekpo‘lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Murodqosim Abdiyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Baxtiyor Xolmuxamedov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Qurbonazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Shoira Omonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sherzod Turdiqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Alibek Omonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Humayun Nadim Muhammad, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 28.10.2025
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
www.philologicalresearch.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)
Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)
Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)
Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)
Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)
Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)
Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мурадкасим Абдиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нормат Юлдашев, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бахтиёр Холмухамедов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бобоназар Муртазаев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Шаира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Шерзад Турдикулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Алибек Омонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хумаюн Надим Мухаммад, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 28.10.2025
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
www.philologicalresearch.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muradkasim Abdiyev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Kholmukhamedov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Omonturdiyeva, PhD (Uzbekistan)
Sherzod Turdikulov, PhD (Uzbekistan)
Alibek Omonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Humayun Nadim Muhammad, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

UMURQULOV BEKPO‘LAT
Badiiy nutq va uning shakllanish asoslari 7

IBRAGIMOV YULDASH MATKARIMOVICH
Qoraqalpog‘iston o‘zbek shevalari leksikasi tadqiqi masalasi 13

ШАРИФ ЁКУБОВ
Девони Фоний ғазалларидаги Бесутун атамасининг таҳлили 13

SHUKUROV RAHMATILLO
Qadimgi davr manbalarida Farg‘ona vodiysi toponimiyasi tahlili 19

AHMEDOV HAKIM YARASHEVICH
Xalq dostonlarida frazeologik birliklarning uslubiy tavsifi 23

AMONTURDIYEV NURALI RASHIDOVICH
O‘zbek tili etnografizmlar tizimida motivlashuv masalasi 26

ISMOILOV XURMATILLO TO‘LQINJON O‘G‘LI
Paralingvistik haqoratlar va ularni verballashtirish masalasiga doir 30

USMONOVA SHAHODAT
Publitsistik matn tarjimasida pragmatik modulyatsiya va semantik uyg‘unlik 35

RAXIMOVA UMIDA DJUMAYEVNA
Hamid Olimjon ijodida qofiyaning o‘rni 39

UMIROVA SVETLANA
Mualliflik korpusining amaliy qo‘llanilish sohalari 42

TURDIMURODOV SIROJIDDIN
Evfemik maqollar badiiylik va milliylikni kuchaytiruvchi vosita sifatida 45

TURAKULOVA UMIDAXON ANVAROVNA
Erkin o‘xshatishlarda lingvomadaniy xususiyatlarning aks etishi (Tohir Malik qissalari misolida) 48

SAATOVA SURAYYO ISMAILOVNA
Ijtimoiy tarmoq lisoniy shaxsining voqelanishi 52

РАДЖАПОВА НАТАЛЬЯ БАЗАРОВНА
Отражение и формирование: роль гендерных терминов
в восприятии материнства в современном обществе 55

SARBAROVA DILNOZA NOSIRJON QIZI
Sifatlarning badiiy matndagi funksional-stilistik o‘rni 59

XUSANOVA ZUXRA
AQSH va O‘zbekiston ijtimoiy-siyosiy matbuot matnlarida lingvopragmatik strategiyalar:
leksik-uslubiy xosliklar va ta’sirchan til vositalari 62

QURBONOV AKMALJON TAVAKALJON O‘G‘LI
Hid bilish sezgisiga oid til birliklari semantikasi 65

SUYAROVA NARGIZA YULDOSHEVNA
Metaforalarning nasriy asarlardagi tasviriy va ekspressiv imkoniyatlar 68

МУНДАРИЖА

SOBIROVA GULSHANA FAXRIDDINOVNA
O‘zbek tilida haqoratli leksika: korpus lingvistikasi asosida tahlil va bazaviy resurs yaratish 70

JUMAYEVA DILAFRO‘Z ORIFJON QIZI
«Kuntug‘mish» dostoni frazeologizmlarining semantik-statistik tahlili 75

ISLOMOV SARDOR SANJAROVICH
O‘zbek tilining onomastik sathi haqida 79

RAHMATULLOYEV AHTAM A’ZAM O‘G‘LI
Fors tilidagi ot so‘z turkumi borasida rus tilshunoslarining qarashlari 82

OMANOV SHUHRAT G‘ANIYEVICH
Nemis tilidagi “Eigentlich” modal partikelining so‘roq gaplardagi semantik imkoniyatlari hamda tarjima xususiyatlari 84

GAFUROVA NIGORA SA’DULLAYEVNA
Nonverbal means in virtual texts 87

XOLMUXAMEDOV B.F.
Mualliflik leksikografiyasining rivojlanishi va taraqqiyot yo‘li 90

TO‘RAYEVA ZARRINA ABDIMUROT QIZI
O‘zbek onlayn media sarlavhalarida klikbeyt 93

ADABIYOTSHUNOSLIK

DAVRONOVA MAHFUZA ISROILOVNA
Xalq og‘zaki ijodidagi maqollarda ayol konsepti 96

ARSLONV ABDIMUROD KAROMATOVICH
Nurboy Jabborovning adabiy-matnshunoslik merosi: ilmiy maktab, metodologiya va amaliy natijalar… 99

SAIDOVA MUHABBATXON SHUKRULLAYEVNA
Shukur Xolmirzayev asarlarida folklor motivlari va ularning estetik funksiyasi… 102

BARZIYEV OYBEK XABIBULLAYEVICH
Pisandiy va Haziniy ijodida Andijon zilzilasining nazmiy bayoni 106

SULTANOVA RAISA XAYRULLAYEVNA
«Ra’no va Zebo» dostonida Xiromiy badiiy mahorati… 108

BO‘RIYEVA MARVARID HAMDAMJON QIZI
«Javr-u zulmung garchi o‘lmaklik nishonidur manga…» 112

QOSIMOV ANVAR
Kuper ijodida indeys va o‘zbek nasrida milliy qahramon obrazlari… 116

ADABIY TAQRIZ

ҚУРОНОВ ДИЛМУРОД
“Меҳробдан чаён”нинг учинчи нашри ҳақида 119

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2025; 11-12
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

O'ZBEK TILI ETNOGRAFIZMLAR TIZIMIDA MOTIVLASHUV MASALASI

Amonturdiyev Nurali Rashidovich,
Termiz davlat universiteti
o'zbek tilshunosligi kafedrasi mudiri,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Insoniyatning nomlash, nomlanish bilan bog'liq ehtiyojlari, asosan, til va uning serqirra vositalari orqali amalga oshadi. Tilning borliq voqeliklarini nomlash bilan bog'liq vazifasi uning nominativ vazifasi, til nominatsiyasi deb yuritiladi.

O'zbek tili o'zining leksik-semantik ko'lamining boyligi, sinonimik qatorning kengligi bilan ajralib turadi. Har bir tilning ichki imkoniyatlari shu til egasining dunyoqarashi va tafakkurining hosilasi hisoblanadi. O'zbek tili leksikasida so'z yasash, leksikalashuv, so'zlarning shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlari, ko'chish (metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik…) kabi qator usullar yordamida yangi so'zlar hosil qilinadi va ular o'ziga xos kommunikativ, assotsativ funksiya bajaradi. Ushbu leksemalar tilshunoslikning turli bo'limlari obyekti sifatida tavsiflanadi.

Jahon tilshunosligida onomasiologiya alohida soha bo'lib, tildagi har qanday birlikning yuzaga kelishiga asos, ya'ni yangi nomning paydo bo'lishida «xamirturush» bo'lgan so'z va u bilan aloqador holda shakllangan so'zning ichki shakli hamda semantikasi o'rtasidagi munosabat masalasini o'rganadi.

Milliy tillarda so'zlar o'z-o'zidan paydo bo'lib qolmaydi. Til egasi tilda avvaldan mavjud bo'lgan leksik birliklardan yangi so'zlar hosil qilishda faol foydalanadi. Bu yangi hosil bo'lgan so'zlar boshqa bir so'z yoki bir nechta so'zlar bilan aloqador ekanini ko'rsatadi. Xususan, tilda motivlangan so'zlar nutqimizdagi boshqa bir ildizli so'z (ibora, birikma) bilan yoki bir nechta ildizli so'zlarni hosil qiluvchi motivatsiya munosabatlari bilan bog'liq. Shundan kelib chiqib, «motivatsiya – bu ikkita bitta ildizli so'z o'rtasidagi munosabat bo'lib, unda ulardan birining ma'nosi boshqasining ma'nosi orqali aniqlanadi (*uy* – uy «kichik uy», *kuch* – kuchli odam «katta jismoniy kuchga ega odam») yoki nutq qismining grammatik ma'nosidan tashqari barcha tarkibiy qismlarida boshqasining ma'nosi bilan bir xil (yurish – yurish, jasur – Jasur) yoki bu so'zlarning stilistik rangidagi farq bilan boshqasining ma'nosi bilan to'liq bir xillik hosil qilish hisoblanadi[1]«. Ushbu ta'rif tildagi motivlashgan til birliklariga xos belgilarni aniq belgilab bergan. Tilimizda ayrim so'zlarning ma'nosi matnda boshqa so'zlar bilan semantik, grammatik bog'lanishi yoki uslubiy funksiyasiga muvofiq farqlanadi. Bunda leksikonimizning boyishi, unda nominatsiyaning roli va motivlashuvning ahamiyati, leksik birliklarning o'z-o'zidan paydo bo'lib qolmasligi masalasini izchil tadqiqi qilish imkoniyati mavjud.

Dastlab motivatsiya va uning ilmiy-nazariy o'rganilishi haqida qisqacha to'xtalsak. Lisoniy birlikning motivlashuvi va uning tildagi ahamiyati antik davrdan olimlarning qiziqishiga sabab bo'lgan. Qadimgi yunon faylasuflari, xususan, Aflotun «motivatsiya» tushunchasining inson tafakkuri, milliy dunyoqarashidagi o'rnini tushuntirishga harakat qilgan. Motivatsiya tushunchasi dastlab falsafiy, psixologik, dialektik qonuniyatlar tizimini tavsiflashda qo'llangan.

«Motivatsiya» termini antik davrdayoq mavjud bo'lib, bu termin «mimologiya», «kiritilizm» deb qo'llanilgan. Ushbu terminning asosi (motiv) lotincha «moveo» – harakat qilmoq, harakatni uyg'otmoq» so'zidan kelib chiqqan bo'lib, «ruhiy-fiziologik rejaning dinamik jarayoni, inson harakatini boshqarish, maqsad sari yetaklovchi vosita, tashkillashtirish, faol va bardoshlilik kabi ma'nolarni anglatadi»[2]. Psixologlar motivni insonning ma'lum ehtiyoji natijasi sifatida ta'riflaydilar. Ehtiyoj inson psixologik, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy holati bo'lib, obyektiv tarzda ma'lum bir narsani talab qilishi mumkin.

«Motivatsiya» atamasini dastlab nemis faylasufi Artur Shopengauer o'z maqolalarida qo'llagan. Tilshunoslikda motivatsiya nazariyasi F. de Sossyur tomonidan tartibsiz harakat qiladigan til belgisi xarakterining mohiyatini ifodalashda qo'llanilgan. F. Sossyur belgining o'zboshimchaligini nazariy jihatdan cheksiz ko'p qarama-qarshi birikmalar bilan izohlaydi, ular belgini tilning boshqa belgilari bilan yaqin yoki passiv, to'g'ridan to'g'ri yoki ma'lum vosi-

[1] https://b1.cooksy.ru

[2] Джафарова Д. Француз ва ўзбек тилларида лексик мотивлашувнинг миллий-маданий хусусиятлари: Фил.фан.бўйича фалс.док. (PhD) дис. автореф. – Тошкент, 2018. – Б.11.

talar orqali bog‘laydi. Shu bilan birga, u belgining ikki qismi ikkita assotsiativ qatorning o‘zaro ta’siri bilan belgilanishini aniqlaydi.

Tilshunoslikda dastlab «motivologiya» termini paydo bo‘ldi. Ushbu terminni tilshunoslik fanining alohida mustaqil yo‘nalishi sifatida ajratishni birinchilardan bo‘lib rus tilshunosi M.M.Ginatulin olg‘a surdi. Motivologiya o‘z nomini muallif tomonidan ishlatilgan «motiv» (nominatsion belgi), «motivema» (nominatsiya prinsipi), «motivatsiya» (so‘zga nom berilayotganda uning motivlovchi belgisi) va «motivlanganlik» («motivatsiya»ni saqlab qoluvchi so‘zning belgisi) atamalaridan olgan[1]. Tilda nominativ birliklarning hosil bo‘lishi, so‘zlarning semantik va struktur munosabati hamma vaqt munozarali hisoblangan. M.M.Ginatulin mana shu holatni rus, ingliz va qozoq tillarida uchraydigan qush nomlarining onomasiologik jihatdan qiyosiy o‘rganib, motivatsiyani tilshunoslikning alohida yo‘nalishi sifatida o‘rganishni taklif qiladi.

Tildagi barcha so‘zlarni motivlangan va motivlanmagan birliklarga bo‘lish mumkin. Tilda ma’lum bir predmet, voqea-hodisaning nomini hosil qiluvchi motivlar mavjud. Ya’ni so‘zning ma’nosi va tovush sistemasi boshqa bir so‘z bilan aloqador bo‘lishi mumkin. Shundan kelib chiqib, zamonaviy tilshunoslikda so‘zning ichki shakli (ma’no) va tovush tarkibi boshqa bir so‘z bilan aloqador leksik birliklar motivlangan so‘zlar hisoblanadi. Masalan, o‘zbek tilida *kurash* (harakat, fe’l) – *kurash* (milliy sprot turi), *yetti* (raqam) – *yetti* (marhum vafotidan 3-4 kun o‘tganda o‘tkaziladigan marosim), *yig‘i* (yig‘lamoq, fe’l) – *yig‘i* (marhumni xotirlab o‘tkaziladigan marosim nomi), *silamoq* (fe’l) – *silamoq* (davolash maqsadida tanadagi og‘riq joy ustidan non yoki paxtani bosib-bosib qo‘ymoq, aylantirmoq), *tovoq* (idish) – *tovoq* (kurash sport turida qo‘yiladigan eng katta sovrunlar), *tovoq* – nikoh to‘ylarida qudalar (asosan kuyov tomon) olib boradigan maxsus oziq-ovqat, taomlar va shu marosim nomi va h.k.

O‘zbek tilshunosligida etnografik nominatsiyani onomasiologik planda o‘rganishni 2 qismga bo‘lish mumkin: a) etnografik antroponimiya, toponimiya; b) turli marosim, urf-odat, milliy qadriyat va ular bilan aloqador etnografik predmet nomlar. Birinchi turdagi etnografik nomlar va ularning shakllanishida motivatsiyaning roli masalasi o‘zbek tilshunosligida E.Begmatov, S.Kenjayevalar tomonidan ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Ammo turdosh ot guruhiga mansub etnografizmlar nominatsiyada motivlashuvning ishtiroki o‘rganilmagan. Bu o‘zbek tilshunosligi onomastikasi va onomasiologiyasi oldida hali bajarilishi lozim bo‘lgan ilmiy tadqiqotlar mavjudligini ko‘rsatadi.

Ta’kidlash kerakki, atoqli otlarning nominativ jihatdan shakllanishi bevosita turdosh otlar bilan bog‘lanadi. Tabiiyki, etnografik antroponim, toponim, zoonim, mifonim va teonimlarning paydo bo‘lishida turdosh otlarning roli muhim ahamiyatga ega. Bunda til egasi tomonidan ma’lum obyektni atashda motivlashuv ro‘y beradi.

Antroponim sifatida tanlanadigan so‘z va so‘z birikmalari ma’lum asos, motivga egaligi bilan ajralib turadi. Motivsiz ism yo‘q. Har qanday ismning tanlanishi motiv bilan bog‘liq. Masalan, ismlarning paydo bo‘lishidagi o‘ziga xos qonuniyatlar, ilmiy asoslarni bilmagan ba’zi shaxslar o‘zbek tilidagi Bo‘riboy, Bo‘rioy, Qo‘chqor, Itolmas, Ityemas, Topiboldi, Sotiboldi, Boltaboy, Bolg‘aboy ismlarini eshitib hayron bo‘lishadi, hatto ularni «nomunosib, eski nom» deb qoralashadi. Holbuki, bu ismlarning asosida bolaning sog‘ o‘sishini, bevaqt nobud bo‘lmasligini istash, umid qilish motivlari yotadi[2].

To‘xta, To‘xtasin, O‘lmas, Bo‘ri, O‘g‘iloy, O‘g‘ilshod, Ergash, Eson, Esonturdi, O‘roq, Bolta, Tesha, Egamberdi, Unsun, Qo‘chqor kabi etnografik xarakterdagi antroponimlar ham motivlashgan hisoblanadi. Ushbu antroponimlarni shakllantirishda nom beruvchi tomonidan ma’lum belgi tanlangan. Bu belgi nomlovchining orzu-istaklari, maqsadlari va o‘y-xayollari, shuningdek, fantaziyasini ham ko‘rsatib beradi. Etnografik antroponimlar ham boshqa motivlangan leksemalar singari o‘z ichki shakliga ega. O‘zbek tilidagi etnomadaniyat bilan bog‘liq antropinimlarda ham so‘zning ichki shaklini aniqlash mumkin, chunki so‘z dastlab nom sifatida paydo bo‘lganida har doim nimagadir turtki bo‘ladi. Obyektiv voqelikning u yoki bu obyektini chaqirib, odamlar uni atrofdagi dunyoning boshqa hodisalari bilan bog‘lashadi. Bu ma’lum bir obyekt yoki hodisa boshqa obyektlar yoki hodisalar nomidan foydalanib, u bilan bog‘liq yoki o‘zaro bog‘liq bo‘lmagan holda nomlanishiga olib keladi. Yuqorida ta’kidlab o‘tilgan antroponimlar ham fe’l, ot (turdosh ot), sifat kabi so‘z turkumlaridan shakllangan. Bu til o‘z kommunikativ funksiyasini bajarish jarayonida yuzaga keladi. Ya’ni atrof-borliqdagi «narsa va hodisalarni, obyektiv olamdagi barcha mavjud borliqni umumlashtirib nomlash inson tafakkuri va tilining» o‘ziga xos belgisi deyish mumkin.

O‘zbek tilshunosligida antroponimlarni etnolingvistik, nominativ-motiv xususiyatlarini E.Begmatov «O‘zbek tili antroponimikasi» nomli monografiyasida tahlil qildi. Unda o‘zbek tilidagi etnografik antroponimlarning xalq mafkurasi, milliy dunyoqarashi,

[1] Джафарова Д. Француз ва ўзбек тилларида мотивация ҳодисаси. – Тошкент: Фан ва технология, 2016. – Б.7.

[2] Кенжаева С. Ўзбек тили антропонимларининг номинацион-мотивацион асослари ва тавсифи: Фил. фан.фал. док. (PhD) дисс. – Қарши, 2019. – Б. 72.

mentaliteti mahsuli ekani, nomlarda til egasining orzu-umidlari, maqsad, istak, niyat, e'tiqod, tasavvurlari aks etishi ta'kidlab o'tilgan. Mana shu holat nomlarning motivlanishi uchun asos sifatida qaraladi. Ya'ni Ramazon, Hayit, Uljon, To'xta, Yo'ldosh, Yo'lchi, Qurbon, Sunnat, Sotiboldi, Suyun, Egamberdi va boshqa ko'plab etnografik antroponimlar dastlab turdosh ot anglatgan ma'nosida yuzaga kelgani, keyinchalik til egasining fantaziyasi natijasida ikkilamchi sema shakllanganini ko'rish mumkin.

Ta'kidlash kerakki, olim etnografik antroponimlarni barcha atoqli nomlar singari semantik jihatdan motivlashuviga asos bo'lgan ma'nosi unitilib, yangi semantik ma'no shakllanishini e'tirof etadi. Masalan, «ba'zi ismlar bolaga ismning asl (genetik) motiviga ko'ra emas, yuzaga kelgan ikkinchi motiviga ko'ra beriladi. Masalan: Iso, Muso, Ibrohim ismlarining qadimiy yahudiycha motivlari ularnnng o'zbekcha ism bo'lishiga asos bo'lmagan, balki bu nomlarning payg'ambar nomi ekani asos bo'lgan», «ism vazifasiga o'tadigan ba'zi birikmalarning oddiy qo'llanishda anglatadigan ma'nolari unutiladi (etnografik, motivativ ma'noga aylanadi) ism sifatida esa «odam», «inson» tushunchasini anglatadi. Masalan: Ravshan – oddiy so'z sifatida *yorug, nurli* tushunchasini ifodalash ism sifatida esa shu ismli shaxsni, odamni anglatadi»[1]. Tilimizda turli e'tiqodiy qarashlar natijasida Alloh va uning sifatlarini ifodalovchi nomlari, paygambarlar; orzu-umid, xavas tufayli shohlar, alp-pahlavon, olimlar yoki afsonaviy shaxslar nomlarini qo'yish ham motivlashuv natijasi hisoblanadi. Bunda nomlovchining fantasiyasi, qarashlari motivlashuvga asos bo'ladi.

L.I.Royzenzon, E.B.Magazanniklarning antroponimlar motiviga bag'ishlangan maqolasida[2] bolalarga nom berishda har bir xalqning milliy qadriyat va urf-odatlarga muvofiq shakllangan, til egasining tafakkuri, dunyoqarashi va fantaziyalari, orzu-umidlari va niyatlari ifodasi bo'lgan an'anaviy nomlar fondidan foydalanish hamda uning o'ziga xos xususiyatlari haqida fikr yuritiladi. Maqolada mualliflar aniq bir xalq tilida uchraydigan antroponimlarni tahlilga tortmaydi. Bunda insoniyat tomonidan nom tanlashda asos bo'ladigan omillar, ismlarning an'anaviy diaxron va sinxron fondi va boshqa bir qator omillar onomasiologik jihatdan izohlangan. Mualliflar e'tirof etishicha, dunyo aholisi hali ham ism tanlashda an'anaviy ismlar fondidan foydalanadi.

Ta'kidlash kerakki, o'zbek tilida ham ism tanlashda avvaldan shakllanib kelgan milliy ismlar zaxira fondidan foydalanamiz. Ammo keyingi yillarda o'zbek oilalarida tug'ilgan bolalarga milliylikdan uzoq Ruslan, Messi, Ronaldu, Indira kabi ismlar qo'yilmoqda. Zamonaviy antroponimlar motivlashuvini o'rganish fan-texnika rivojlanishi natijasida til egasi tafakkuri va dunyoqarashida bo'layotgan ijtimoiy, manaviy-madaniy o'zgarishlarni ham tahlil qilish imkonini beradi.

Ayrim manbalarda atoqli nomlar motivlashuv natijasida yuzaga kelishi, biroq keyin ular o'rtasidagi semantik aloqalarning uzilishi ta'kidlanadi. Kishi nomlarini konkret shaxsning nomi sifatidagi ma'nosini ko'p holatlarda izohlab bo'lmasligi va nomlarning etnografik ma'nosini izohlash esa nihoyatda murakkab va qiyinligi, ko'pincha ismlar ma'nosi haqida gap ketganda, nom uchun asos bo'lgan so'z anglatuvchi ma'noni tushuntirib berishga urunishning kuchayishiga olib kelishi va bu ma'no ismlarni anglatuvchi ma'no, deb taqdim etilishi, lekin bu ma'no ism uchun asos bo'lgan so'zning turdosh otlik ma'nosi[3] ekani ta'kidlab o'tiladi. Bir so'z bilan aytganda, o'zbek tili antroponim, toponim, teonim va boshqa onomastik birliklarni onomasiologik jihatdan chuqur va izchil tahlil qilish tilshunosligimiz oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Onomasiologik tahlil jarayonida so'zlarning motivlashuvi ma'lum bir tilda so'zlashuvchi kishilar tomonidan leksik birlikning tovush va ma'nosi o'rtasidagi aloqadorlikni aniqlash, ular orasidagi munosabatni tushunish, shuningdek, motivlashgan etnografik leksemani boshqa leksik birliklar bilan kommunikativ, assotsativ munosabatlarga asoslanishini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Xususan, etnografik leksik qatlam ham og'zaki nutq, badiiy asarlarda motivlashuv asosida yangidan yangi so'zlarning yuzaga kelishiga asos bo'la oladi.

Tilimizda etnografik nominatsiyaning shakllanishi turli davrlarda turlicha yo'llar bilan hosil bo'lgan. Har bir til egasi atrof-borliqni milliy mentaliteti, dunyoqarashi, o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib o'zlashtiradi. Shunga muvofiq uni o'rab turgan olamga nom beradi. Ushbu nomlar ma'lum obyektni boshqasidan farqlashga xizmat qiladi. Nom o'z obyektini ma'lum farqlovchi xususiyatlaridan biri asosida farqlashga xizmat qiladi. Til egasi ham mana shu belgini so'zning ichki shakliga ko'chiradi. Biroq til egasining fantaziyasi, «yangi nom yaratish»dagi tasavvurlari natijasida tildagi tayyor leksik birliklar boshqasining yuzaga kelishiga asos bo'lishi mumkin. Mana shunday hosil bo'lgan so'zlar motivlashgan so'zlar hisoblanadi. Demak, leksik birliklarning motivatsiyasi asosan leksik birlikda, uning hosilaviy

[1] Бегматов Э. Ўзбек тили антропонимикаси. – Тошкент: Фан нашриёти, 2013. – Б. 122.
[2] Ройзензон Л. И., Магазанник Э. Б. О мотивах выбора имени// Вопросы ономастики. – Самарканд, 1971. – С. 29-30.
[3] Менажиев Я., Азаматов Х., Абдураҳмонов Д., Бегматов Э. Исмингизнинг маъноси нима? – Тошкент: Фан, 1968. – Б. 6-14.

bo‘lmagan ildiz qismidan tashqari, kamida bitta so‘z hosil qiluvchi formantning mavjudligi bilan belgilanadigan maqsadli so‘z hosil qilish jarayoni natijasidir.

Turdosh ot tipidagi etnografik nomlarning aksariyati motivlashuv natijasida hosil bo‘ladi. Aynan mana shu turdagi nomlarda motivlashuv jarayonini o‘rganish til taraqqiyot bosqichlarini chuqurroq tushunish, tilning nominativ, kommunikativ va assotsativ funksiyalarini batafsil izohlash imkonini beradi. Turdosh otlar nominatsiyasi dastlab nutqda paydo bo‘ladi. Shundan so‘ng til egasining fantaziyasi, dunyoqarashi va atrof-borliqqa munosabati hamda bilim darajasi boshqa predmet, voqea-hodisalarni nomlashda tayyor so‘zlardan foydalanish imkonini beradi. O‘zbek tilida urf-odat, an’ana, turli marosimlar, mahalliy xalq etnomadaniy hayotining ajralmas qismi sanalgan predmet (uy-ro‘zg‘or buyumlari, chorvachilik, dehqonchilik sohalariga doir qurollar, ijtimoiy munosabatlarda qo‘llanuvchi etnografik atamalar va h.k.)larning etnografik nomlari motivlashuv natijasiga hosil bo‘lgan. Masalan, *amal* (amal qilmoq) – *amal* (isitish, sovitish, birovning ishini orqaga ketkizish, turgan uyidan bezdirish va sh.k. maqsadlarda dam solingan narsa; sehr-jodu); *besh kokil* (beshta kokil) – *beshkokil* (sochni beshta-beshta kokil qilib o‘rish usuli va shu usulda o‘rilgan soch); *dadasi* (bolaning dadasi) – *dadasi* (xotin kishilar o‘z erining ismini aytmay, uning o‘rnida ishlatadigan murojaat); *qilich* (qurol) – *qilich* (gilam to‘qish asbobi, bod olingach, uni zichlash, to‘qish uchun xizmat qiluvchi qilich shaklidagi silliq yog‘och).

O‘zbek tili etnoleksikasining onomosiologik tadqiqi etnografizmlarning aksariyati nominativ jihatdan shakllanishda sintaktik birliklar (so‘z birikmasi, gap) ning urf-odat, marosim, milliy qadriyatlarni o‘zida aks ettiruvchi predmet, hodisalar nomining hosil bo‘lishiga asos bo‘lganini ko‘rsatadi. Tilda yangi etnografik urf-odat va marosim nomlarning yuzaga kelish ehtiyoji shu etnomadaniy qadriyatlarni amalga oshirishda asosiy bajariladigan harakat (qisman holat)ning nomga ko‘chishi natijasida yuzaga keladi. Masalan, *etakyirtish, taka qo‘yish, quda chaqirdi, betochar, oyoqbosdi, non sindirish, is chiqarish* va boshqalar.

So‘z yoki iboraning motivatsiya toifasi ularning ichki shakli va leksik ma’nosi o‘rtasidagi munosabatni ko‘rib chiqishda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, leksik birlikning ichki shakli deganda, biz so‘zning morfemik tuzilishi bilan milliy, ona tilida so‘zlashuvchi xotirasida chaqirilgan va qayd etilgan denotatning bir yoki bir nechta muhim belgilarini potentsial mavhumlashtiruvchi hamda apperseptiv vakillik sifatida aks ettiruvchi aqliy interiorizatsiya qilingan ifodalar tasvirni tushunamiz[1].

Boshqa leksik birliklarda bo‘lgani kabi o‘zbek tili etnografik leksikasi doirasidagi ichki shakl va ma’no o‘rtasidagi munosabatlar, asosan, til ifodalarining butun va qismi o‘rtasidagi munosabatlarga o‘xshaydi. Tilning butun qismida aks ettirilgan tushunchaning ma’lum belgilari qismda namoyon bo‘ladi yoki paydo bo‘lishi kerak. Qismlarning boshqa belgilari butun doirasida yo‘qolmaydi, balki potentsial sifatida namoyon bo‘ladi, ammo ma’lum bir vaqt ichida sifat jihatidan amalga oshirilmagan imkoniyatlar ham mavjud[2].

O‘zbek tilidagi motivlashgan etnografizmlarning motivlashuvga asos bo‘lgan so‘z bilan aloqasi, ularning bevosita yoki bilvosita ta’siri murakkab hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Etnografik birliklar nominatsiyasining shakllanishi va til tizimida tutgan o‘rni, shu jarayon bilan bog‘liq leksik omillar, motivlashuvning nom berishdagi ahamiyati va maqsadi kabi ko‘plab muammolarni onomasiologik tahlil qilishda so‘zning ichki shakli munosabatlarini tushunish muhim. Motivlashuv natijasida yuzaga kelgan etnografizmlarning ichki shakli deganda, ushbu nomning shakllanishi uchun asos bo‘lgan belgi, so‘zning boshqa leksik birliklar bilan semantik va struktur tomondan bog‘liqligi tushuniladi. Shuningdek, so‘zlarning ichki shakli mavjud nomning tovush tuzilishini tushuntiradi, ma’no va tovushlarning shunchaki ma’lum fonetik birliklar kombinatsiyasi emasligini izohlaydi.

Rezyume. Ushbu maqolada o‘zbek entografizmlarida motivlashuv masalasi yoritilgan. Motivlashuvning kelib chiqishi, uning etnografizmlarda qanday jarayonda amalga oshishi misollar bilan dalillangan.

Resume. This article covers the issue of motivation in Uzbek enthographisms. The origin of motivation, how it is realized in ethnographisms, is proven by examples.

Резюме. В данной статье рассматривается вопрос мотивации в узбекских энтографизмах. Происхождение мотивации и то, как она реализуется в этнографизмах, доказано примерами.

[1] Кияк Т. Р. О видах мотивированности лексических единиц / Вопросы языкознания, №1, 1989. – С. 98.
[2] Кияк Т. Р. О видах мотивированности лексических единиц / Вопросы языкознания, №1, 1989, – С. 99.